

دوفصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، سال هشتم، شماره اول، پیاپی ۱۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۴، صص ۱۲۱-۱۴۶

شناسایی و اندازه‌گیری شاخص عدالت و کارایی در نظام بانکی؛ مورد مطالعه: بانک توسعه صادرات ایران، استان اصفهان

حسین عیوضلو*

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۲/۲۹

مجید کریمی‌ریزی**

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۶/۰۲

چکیده

بانکداری بدون ربا گام نخست از بانکداری اسلامی است و نیاز است تا برای تحقق کامل نظام بانکی اسلامی به مؤلفه‌هایی همچون عدالت نیز توجه گردد. بانک توسعه صادرات نهادی است که هدف کلان آن، توسعه صادرات غیرنفتی است؛ با توجه به اهمیتی که این بانک در کل اقتصاد دارد بر آن شدیم تا ارزیابی خود از شاخص‌های عدالت اقتصادی این نهاد را داشته باشیم و یکی از شاخص‌ها را تبیین و معرفی نماییم. در بررسی عدالت اقتصادی توجه به حق مال و حق بایسته آن ضروری است، بر این اساس قابلیت و پتانسیل هر منطقه در توجه به عدالت اقتصادی اهمیت دارد و این حق باید ایفا گردد. لذا شناسایی مزیت‌های صادراتی مناطق و سیاست‌گذاری بانک برای حمایت از آن یکی از مواردی است که باید مورد توجه بانک توسعه صادرات قرار گیرد و قوام مناطق را حفظ کند و آن را شکوفا کند. به‌عنوان نمونه استان اصفهان را مورد بررسی قرار دادیم و با مصاحبه تلفنی و پرسشنامه از فعالان صادراتی استان و مشتریان بانک ارزیابی خود از این شاخص را انجام دادیم. بر اساس تجربه و دانش فعالان بازار و مشتریان بانک در حوزه صادرات غیرنفتی به تحلیل داده‌ها با استفاده از معادلات ساختاری پرداختیم و میزان تأثیر هرکدام از بخش‌های اقتصادی در ارتباط با قابلیت‌های استان مشخص گردید و در نهایت چالش‌های بانک را نشان دادیم. با توجه به معیار معرفی شده در تحقیق به ترتیب بخش صنعت و معدن، شیمیایی و پتروشیمی، خدمات و سپس کشاورزی شایسته توجه بانک توسعه صادرات در تسهیلات دهی می‌باشند و اولویت زیربخش‌های این بخش‌های اقتصادی نیز در این تحقیق مشخص گردیده‌اند و بر اساس ضرایب از بزرگ به کوچک میزان تأثیرگذاری در شاخص بیان شده است تا بتوان بر اساس معیار معرفی شده در تحقیق، عدالت و کارایی را امتیازدهی کنیم.

واژگان کلیدی

عدالت، کارایی، بانک توسعه صادرات ایران، مزیت صادراتی

طبقه‌بندی JEL: H11 ° D63

aidin1960@hotmail.com

* استادیار دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق(ع)

** کارشناسی ارشد معارف اسلامی و اقتصاد دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق(ع)

majidqoran@gmail.com

(نویسنده مسئول)

مقدمه

بانکداری بدون ربا گام نخست از بانکداری اسلامی است و نیاز است تا برای اجرای کامل بانکداری اسلامی به مؤلفه‌هایی همچون عدالت، همسویی با اهداف نظام اقتصاد اسلامی و اخلاق اسلامی توجه ویژه شود. بند یک از ماده یکم قانون بانکداری بدون ربا یکی از اهداف نظام بانکی جمهوری اسلامی ایران را «استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور» می‌داند. در این عبارت، عدالت به عنوان شرط استقرار نظام بانکی اسلامی قید خورده است و در واقع اسلامی بودن نظام بانکی به شرط داشتن عدالت است که تحقیقی برای احصاء شاخص‌های قابل اندازه‌گیری عدالت بر مبنای نتایج و قواعد حاصل از تحقیقات نظری صورت پذیرفته است، که عملکرد یک جزء از نظام اقتصادی و یا کل آن را موردسنجش قرار دهد و نشان دهد که آن جزء یا کل چه نمره‌ای از ایدئال موردنظر را داراست.

ما در این تحقیق درصددیم این کار؛ یعنی احصاء شاخص‌های قابل اندازه‌گیری عدالت را در بخشی از سیستم مالی؛ بانک توسعه صادرات ایران به عنوان یک بانک تخصصی توسعه‌ای؛ انجام دهیم و سپس این شاخص‌ها را اندازه‌گیری کنیم و این یعنی وارد شدن در فاز عملیاتی اندازه‌گیری عدالت، در سیستم بانکداری جمهوری اسلامی ایران. حسن این کار این است که علاوه بر کاربردی کردن نظریات عدالت در اقتصاد اسلامی و نهادهای اقتصادی مسئله را برای پرداختن‌های نظری به هر جزء از عدالت در نظام اقتصاد اسلامی واضح‌تر می‌کند و همچنین معیاری برای تصمیمات اجرایی مدیران محقق می‌نماید.

۱. پیشینه تحقیق

تحقیقات زیادی در مورد کارایی در سیستم بانکداری اسلامی با استفاده از مدل‌های کمی در مورد مقایسه کارایی در نظام بانکداری اسلامی و سیستم بانکداری سنتی صورت گرفته است؛ که با توجه به نمونه‌های مختلف، نتایج مثبت و منفی‌ای را در برداشته است. برای نمونه می‌توان به مقاله‌ای با عنوان^۱ «کارایی در صنعت بانکداری

اسلامی مالزی» اشاره کرد که با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها^۲ به سنجش کارایی در بانک‌های اسلامی مالزی پرداخته است. همچنین می‌توان به مقاله‌ای با عنوان: «اندازه‌گیری کارایی در بانک‌های اسلامی؛ معیارها، روش‌ها و اولویت‌های اجتماعی» نیز اشاره کرد که پس از بیان ادبیات کارایی و روش‌های مختلف سنجش کارایی با بحثی نظری به متفاوت بودن معیار کارایی در نظام اقتصادی اسلام و غرب می‌پردازد. البته نویسنده مدلی ارائه نمی‌کند و فقط بیان می‌دارد که برای ارزیابی کارایی در سیستم بانکی معیارهایی همچون عدالت را نیز باید در نظر داشته باشیم و در واقع در چارچوب اسلام باید کارایی تعریف شود. از جمله تحقیقات نظری در رابطه با کارایی و عدالت در نظام اقتصادی اسلام، رساله دکتری با عنوان «بررسی و تحلیل امکان سازگاری معیارهای عدالت و کارایی در نظام اقتصاد اسلامی»^۴ است که به لحاظ تئوریک می‌تواند مبنای تحقیق قرار گیرد؛ اما در مورد این مسئله که با توجه به حجم عظیم تسهیلات بانکی که تقریباً معادل با تولید ناخالص ملی است و اینکه چگونه باید این تسهیلات به بخش‌های مختلف اقتصادی تخصیص داده شود که عدالت اسلامی در بانکداری اسلامی ایران تأمین گردد تحقیقی صورت نگرفته است و همچنین درباره تعریف عدالت در بانکداری با شاخص‌های قابل اندازه‌گیری و روش اندازه‌گیری آن مطلبی یافت نشد.

در این تحقیق مبنای نظری خود را تحقیقات و دستاوردهای کتاب «عدالت و کارایی» دکتر عیوضلو قرار می‌دهیم. در ابتدا نظریه ایشان را در مورد عدالت اقتصادی توضیح داده و کارایی اقتصادی را بحث خواهیم کرد، سپس به منظور دستیابی به شاخصی مناسب در باب عدالت در بانکداری داده‌های تحقیق را به وسیله پرسشنامه و مصاحبه جمع‌آوری کرده و به بررسی و اندازه‌گیری شاخص می‌پردازیم. در قسمت مربوطه روش تحقیق به کار گرفته شده برای اندازه‌گیری شاخص‌ها شرح داده می‌شود.

۲. ادبیات موضوع

۲-۱. بانکداری

بیش از چهار دهه از ظهور بانکداری اسلامی می‌گذرد و در این مدت فراز و نشیب‌هایی داشته و با چالش‌هایی روبه‌رو بوده است اما سعی نموده دوشادوش بانکداری متعارف در سطح جهان فعالیت نماید. در این گفتار ابتدا مروری بر بانکداری متعارف و بانکداری اسلامی انجام می‌پذیرد و از آنجایی که قلمروی تحقیق مربوط به بانک توسعه‌ای تخصصی است به نقش، اهمیت و کارکرد بانک‌های توسعه‌ای تخصصی بانک توسعه صادرات می‌پردازیم.

۲-۱-۱. ماهیت بانکداری متعارف

براساس یک تعریف ساده بانک یک مؤسسه انتفاعی است که با سرمایه خود و یا سپرده‌های مشتریان به منظور کسب سود اقدام به جمع‌آوری سپرده‌ها، دادن وام و اعتبار و خدمات بانکی می‌نماید (حسن‌زاده و مجتهد، ۱۳۸۴، ص ۱۹). بانک به عنوان یک واسطه مالی، ارتباط بین متقاضیان و عرضه‌کنندگان وجوه را برقرار می‌کند. به عبارت دیگر بانک‌ها وظیفه جمع‌آوری وجوه پراکنده افراد را از طریق ایجاد سپرده بانکی بر عهده می‌گیرند (تجهیز منابع) و در مقابل، اعتبارات لازم را در اختیار متقاضیان وجوه قرار می‌دهند (اعطای تسهیلات) و به این ترتیب نقش مهمی در امر توسعه اقتصادی ایفا می‌کنند؛ چراکه با جمع‌آوری وجوه سپرده‌گذاران و اعطای این وجوه به متقاضیان، امکان سرمایه‌گذاری را تسهیل و فرصت سرمایه‌گذاری در مقیاس‌های بزرگ را فراهم می‌کنند. هدف بانک از انجام این عملیات کسب سود می‌باشد، همچنین سپرده‌گذاران نیز به دنبال کسب سود هستند؛ لذا بانک برای تأمین هزینه‌های خود و همچنین پرداخت سود به سپرده‌گذاران اقدام به اخذ بهره از وام‌گیرندگان کرده و از مابه‌التفاوت بهره پرداختی به سپرده‌گذاران و بهره دریافتی از وام‌گیرندگان کسب سود می‌کند (احمدی و صفرزاده، ۱۳۸۸، ص ۸۱).

در بانکداری متعارف، چه در تجهیز منابع و چه در اعطای تسهیلات، از رابطه حقوقی قرض استفاده می‌شود. سپرده‌گذار با تحویل وجوه به بانک، مالکیت خود را از

آن‌ها قطع کرده، آن‌ها را به مالکیت بانک درمی‌آورد و رابطه او با بانک، رابطه بستانکار و بدهکار است و در مقابل، بانک بازپرداخت مبلغ سپرده را مطابق مقررات متعهد می‌شود (موسویان، ۱۳۸۰، ص ۶۰). بانکداری متعارف به غیر از کارکرد فوق (تجهیز منابع و اعطای تسهیلات) کارکرد دیگری نیز دارد و آن خلق اعتبارات است، به این معنی که بانک‌ها به تجربه دریافته‌اند که تمامی سپرده‌گذاران به یک‌باره برای برداشت سپرده‌های خود به بانک مراجعه نمی‌کنند و بر مبنای این تجربه اقدام به اعطای اعتبارات بیش از میزان سپرده‌ها می‌کنند و از این طریق عرضه پول و حجم پول در گردش را افزایش می‌دهند (احمدی و صفرزاده، ۱۳۸۸، ص ۸۱).

۲-۱-۲. بانکداری اسلامی

دهه ۱۹۷۰ بانکداری اسلامی به صورت فعلی در خاورمیانه به وجود آمد. انتشار کتاب مشهور «البنک الربوی فی الاسلام» اثر متفکر بزرگ شیعی سید محمدباقر صدر در اشاعه این تفکر تأثیر زیادی داشت و بسیاری از افراد را به فکر بانکداری اسلامی انداخت، از جمله محمد الفیصل، برادرزاده پادشاه عربستان، که نخستین بانک‌های اسلامی را در اواسط دهه ۱۹۷۰ در عربستان، مصر و سودان پایه‌گذاری کرد.

امروزه در بیشتر کشورهای اسلامی نظام بانکداری دوگانه (ربوی و غیر ربوی) فعالیت دارد، لیکن در میان این کشورها ایران، سودان و پاکستان نظام بانکی خویش را به صورت یکپارچه، اسلامی کرده و به عبارتی اقدام به حذف کامل ربا از معاملات بانکی نموده‌اند (بهرامی، ۱۳۸۰، ص ۲۷۳).

۲-۱-۳. تفاوت بانکداری متعارف و بانکداری اسلامی

۱. در بانکداری متعارف اخذ پول با بهره‌ای کمتر و اعطا آن با بهره بیشتر و درآمد حاصل از این شیء به عنوان یک مال‌التجاره درآمد اصلی بانک ربوی را تشکیل می‌دهد، اما در بانکداری اسلامی این تصویر به کلی عوض می‌شود یعنی با حذف بهره و تحریم ربا، پول حالت اصالت خود را از دست می‌دهد و بانک به عنوان واسطه، به صاحبان این پول و کسانی که از این پول‌ها و سپرده‌ها استفاده می‌کنند می‌اندیشد (هاشمی، ۱۳۷۶، ص ۱۱۷).

۲. در بانکداری متعارف (ربوی) سپرده‌گذاران هیچ مسئولیتی در قبال فعالیت‌های بانک ندارند و نتایج عملیات بانکی سود باشد یا ضرر، هیچ فرقی برای آنان ندارد و بانکدار متعهد است در هر وضعیتی اصل سپرده و بهره آن را در موعد مقرر به سپرده‌گذار بپردازد.

۳. نظام بانکداری متعارف (ربوی) برای همه نیازها اعم از مصرفی و سرمایه‌گذاری از قرارداد قرض با بهره استفاده می‌کند و به‌طور معمول نرخ بهره آن نیز در بازار پول و به‌صورت برون‌زا از اقتصاد واقعی شکل می‌گیرد، این در حالی است که بانکداری اسلامی متناسب با نیازهای واقعی از انواع قراردادهای مالی استفاده می‌کند (نبی، ۱۳۸۸).

۴. متقاضی وام با به کارگیری ثروت دیگران سرمایه‌هنگفتی را ایجاد می‌کند که پس از بازپرداخت اصل و بهره وام به بانک مالک این سرمایه کلان بشمار می‌آید. بدین ترتیب از ثروت‌های نسبتاً کوچک مردم، ثروت‌های بزرگی به وجود می‌آید که متأسفانه صاحبان اصلی آن‌ها یعنی مردم از آن‌ها منتفع نمی‌شوند بلکه اشخاص معدودی که به دلیل داشتن دارایی بیشتر در نزد بانک از اعتبار بیشتری نیز برخوردار هستند سهم بیشتری از این سپرده‌ها را به خود اختصاص می‌دهند و از آن‌ها بهره‌مند می‌گردند. این سازوکار اگرچه ظاهری منطقی دارد اما منجر به دوقطبی شدن جامعه می‌گردد به‌طوری که گروهی اندک از مردم بیشتر ثروت‌های جامعه را در اختیار خویش می‌گیرند درحالی‌که اکثریت مردم که صاحبان اصلی ثروت‌اند از این سرمایه کمترین بهره را می‌برند. چنین سازوکاری از نظر اسلام قبول نمی‌باشد چراکه تأکید اسلام بر این است که ثروت یک جامعه نبایستی در دست گروه کوچکی از ثروتمندان در گردش باشد (عبدی ساوجیان، ۱۳۶۹، صص ۱۵۸-۱۶۲).

۲-۱-۴. اسلامی کردن سیستم بانکی در ایران

در سال ۱۳۶۱، لایحه عملیات بانکی بدون ربا (بهره) در جهت حذف بهره و انطباق عملیات بانکی با موازین اسلامی، تقدیم مجلس شورای اسلامی گردید که نهایتاً در تاریخ هشتم شهریورماه ۱۳۶۲ به تصویب رسید.

براساس این قانون اهداف نظام بانکی مشخص گردیده است که بند اول به شرح زیر می‌باشد: «استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل (با ضوابط اسلامی) به منظور تنظیم گردش صحیح پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور».

۲-۱-۵. انواع بانک‌ها در اقتصاد

شورای پول و اعتبار، بانک‌ها را به دو دسته تجاری و تخصصی تقسیم کرده است: (۱) بانک تجاری: بانک‌های تجاری به بانک‌هایی اطلاق می‌شوند که فعالیت آن‌ها در بازار پول (کوتاه مدت) می‌باشد و قسمت اعظم منابع آن‌ها به مصرف وام‌ها و اعتبارات کوتاه مدت می‌رسد.

(۲) بانک تخصصی: بر اساس تعریف شورای پول و اعتبار بانک‌های تخصصی به بانک‌هایی اطلاق می‌شوند که فعالیت آن‌ها در بازار سرمایه (بلندمدت) می‌باشد و در بخش‌های صنعت و معدن، کشاورزی، ساختمان و غیره اعتبارات میان مدت و بلندمدت اعطا نموده و بر طرح‌های پذیرفته شده نظارت دارند (وبسایت بانک مرکزی).

۲-۱-۶. نقش بانک‌های توسعه‌ای تخصصی در اقتصاد

بانک توسعه‌ای بانکی است که برای پذیرش ریسک‌های مالی که سایر واسطه‌های مالی تمایلی به پذیرش آن ندارند و برای حمایت از توسعه اقتصادی و کمک به پیشرفت اقتصادی؛ با کمک‌های مستقیم و غیرمستقیم دولت‌ها تأسیس می‌شود و اولین وظیفه آن انجام سرمایه‌گذاری بلندمدت و کوتاه مدت در پروژه‌های مورد نظر برنامه‌های توسعه اقتصادی است. این نوع از بانک‌ها، علاوه بر وظایف اعتباری بانک‌ها، عهده‌دار وظایف توسعه‌ای نیز هستند. بنابراین در زمره بانک‌های تخصصی قرار دادن این بانک‌ها منطقی به نظر نمی‌رسد. شاید مهم‌ترین چالش این نوع از طبقه‌بندی، آن است که ضوابط و مقرراتی که بانک مرکزی برای بانک‌های تجاری و تخصصی در نظر می‌گیرد عیناً برای بانک‌های توسعه‌ای نیز اعمال می‌کند درحالی‌که کارکرد بانک‌های تخصصی و توسعه‌ای از اساس با هم متفاوت است.

۱-۶-۱-۲. معرفی اجمالی بانک توسعه صادرات ایران

لزوم وجود سازمانی در کشور که بتواند کمبود یک نهاد مالی معتبر و موجه در بخش صادرات و واردات کشور را برطرف سازد، یکی از نکاتی است که تا زمان پیروزی انقلاب، کم‌اهمیت تلقی گردیده بود. رفع این نقیصه از ابتدای تدوین قانون عملیات بانکی بدون ربا در ایران، مطمح نظر مقامات اقتصادی دولت جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت و بر اساس آن در تاریخ ۱۳۷۰/۴/۱۹ بانک توسعه صادرات تأسیس شد و عملاً از شهریورماه ۱۳۷۱ آغاز به کار کرد. رسالت این بانک با توجه به اهداف کلان اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور کمک به توسعه صادرات غیرنفتی و گسترش مبادلات تجاری و اقتصادی با سایر کشورهاست (وبسایت بانک توسعه صادرات ایران).

۲-۲. عدالت

هدف عمده پیامبران و امامان معصوم(ع)، بیان احکام و دستورهای دینی و تعلیم و تزکیه برای اقامه عدل و قسط در میان مردم بوده و در آیات فراوانی از قرآن و روایات اهل بیت(ع) به این مهم اشاره شده و اهمیت آن مورد تأکید واقع شده است (عیوضلو، ۱۳۸۶، ص ۳).

لقد ارسلنا رسلنا بالبینات و انزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط (حدید: ۲۵).

حضرت علی(ع)، عدالت را مایه حیات و زندگی جامعه (العدل حیاة) و اساس حکومت (العدل نظام الامر) و عامل سامان‌یابی مردم (الرعیة لا یصلحها الا العدل) می‌دانستند (عیوضلو، ۱۳۸۶، ص ۳).

۱-۲-۲. معنا و مفهوم عدالت در تاریخ اندیشه‌ها

بررسی دیدگاه‌های متعدد درباره عدالت در میان متفکران معروف در تاریخ اندیشه‌ها نشانگر آن است که علیرغم تفاوت محسوسی که در نگرش و بینش داشته‌اند؛ با این‌همه می‌توان با شناسایی عناصر ثابت در این دیدگاه‌ها و نظرات به استقصای معانی و مفاهیم عدالت بر اساس طرز تلقی این متفکران پرداخت و معانی مشترک عدالت را در این نظرات جستجو نمود (عیوضلو، ۱۳۸۶). هدف عمده از استخراج معانی مشترک، توسعه

این مفاهیم به حوزه‌های کاربردی و عملی است. چه اینکه برای این کاربردی کردن و عملیاتی ساختن مفهوم آن در صحنه مسائل اجتماعی چاره‌ای جز اجتناب از مقدمات بعیده و روی آوردن به وجوه مشترک و مورد توافق نیست.

در حالت کلی می‌توان مفاهیم و معانی متعدد از عدالت را به دو دسته اصلی تقسیم نمود:

۲-۱-۱. برابری، مساوات، انصاف و بی‌طرفی

مرحوم شهید مطهری، ابونصر محمد فارابی (۲۷۵-۳۳۹ق)، جان رالز (۱۹۲۱-۲۰۰۳م)، دیاس و خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷-۶۷۲ق) عدالت را بر این مبنای تعریف کرده‌اند. مرحوم شهید مطهری یکی از معانی عدالت را «تساوی و نفی تبعیض» ذکر می‌کند و می‌گوید: گاهی می‌گویند، فلانی عادل است؛ منظور این است که هیچ‌گونه تفاوتی میان افراد قائل نمی‌شود؛ از این نظر عدالت به معنی مساوات می‌باشد (مطهری، ۱۳۵۲، ص ۵۹).

فارابی معتقد است عدالت یعنی «تقسیم مساوی خیرات مشترکه»، او معتقد است که ثروت‌هایی که به ساکنان یک شهر تعلق دارد باید بین همه آن‌ها تقسیم شود (عیوضلو، ۱۳۸۶، ص ۸).

جان رالز عدالت را این‌گونه تعریف می‌کند: «حذف امتیازات بی‌وجه و ایجاد تعادل واقعی در میان خواسته‌های متعارض انسان‌ها در یک ساختار نهادی اجتماعی» (رالز، ۱۹۶۴، ص ۱۶۴).

۲-۱-۲. مفاهیم نوع ب (توازن، تعادل، تناسب، حد وسط)

مفاهیم نوع دوم را نیز می‌توان در آرای دانشمندان مشاهده کرد: ابن مسکویه (قرن چهارم)، شهید مطهری، شهید محمدباقر صدر و مرحوم علامه طباطبایی عدالت را بر این اساس تعریف کرده‌اند.

شهید مطهری نیز یکی از معانی عدالت را «موزون بودن» می‌داند و می‌افزاید: اگر مجموعه‌ای را در نظر بگیریم که در آن اجزاء و ابعاض مختلفی به کار رفته است و هدف خاصی از آن مورد نظر است باید شرایط معینی در آن از حیث مقدار لازم هر جزء و کیفیت ارتباط اجزا با یکدیگر رعایت شود و تنها در این صورت است که مجموعه

می تواند باقی بماند و اثر مطلوب خود را برجا بگذارد و نقش منظور شده را ایفا کند (مطهری، ۱۳۵۲، ص ۵۴).

دیاس معتقد است: عدالت مترادف برابری نیست، بلکه برابری فقط یک جنبه از عدالت است و نه بیشتر. به نظر او عدالت چیزی نیست که یک بار و برای همیشه به فرمول درآید؛ بلکه عدالت یک فرایند است، یک توازن پیچیده و در حال تغییر در مورد عوامل زیادی چون برابری (دیاس، ۱۹۸۲، ص ۶۶).

نکته مهمی که در پرداختن به عدالت وجود دارد این است که عدالت به تنهایی برای سعادت و خوشبختی فرد و جامعه انسانی کافی نیست بلکه هدف‌های دیگری مانند آزادی، امنیت و رشد اقتصادی نیز در این زمینه مطرح هستند که باید در ضمن توجه به عدالت، مورد توجه قرار گیرند. بدیهی است مطرح ساختن شعار عدالت بدون توجه به نسبت میان آن و دیگر هدف‌ها و آرمان‌های اجتماعی، که نمونه حاد آن را در مکتب‌های سوسیالیستی شاهد بوده‌ایم، در عمل راه به جایی نخواهد برد.

۲-۲-۲. عدالت اقتصادی

در عدالت اقتصادی مسئله اصلی، کیفیت توزیع درآمد، شغل، فرصت‌ها، آزادی‌های اقتصادی، فراغت، حقوق و امتیازها و به‌طور کلی توزیع بهره‌مندی‌های اقتصادی میان افراد و گروه‌هاست؛ بنابراین عدالت اقتصادی، یعنی مراعات حقوق اقتصادی در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی. این امر به‌صورت هدف اقتصادی، هنگامی کامل محقق می‌شود که هر یک از افراد جامعه به حق خود از ثروت و درآمدهای جامعه دست یابند.

۲-۲-۳. قواعد و معیارهای عدالت اقتصادی در چارچوب نظریه اقتصاد اسلامی

در یک تقسیم‌بندی کلی، می‌توان صاحبان حقوق اقتصادی را به دو دسته (اموال و انسان‌ها) تقسیم نمود:

یک. اموال: بر اساس یک تعریف عمومی، اموال را می‌توان موجوداتی دانست که دارای ارزش ذاتی، کمیاب و مفید هستند.

دو. انسان‌ها: در اینجا انسان فارغ از جنبه تولیدکننده بودن مطرح است و اشرف مخلوقات بودن وی را مستحق بهره‌مندی از یک سری مزایا می‌نماید (عبدالملکی و داوری، ۱۳۸۸، ص ۱۱۶).

با توجه به این تقسیم‌بندی می‌توان دو بعد از عدالت اقتصادی را این‌گونه تبیین نمود: اعطای حقوق اقتصادی اموال را می‌توان به عدالت تخصیصی تعبیر نمود و اعطای حقوق اقتصادی انسان‌ها را به عدالت توزیعی، آیه شریفه «ولا تؤتوا السفهاء اموالکم التي جعل الله لکم قیاماً» (نساء: ۵) بیانگر عدالت تخصیصی می‌باشد. بدین جهت استفاده عادلانه از اموال به‌عنوان شرط اساسی در اجرای عدالت تخصیصی مشروط است بر حفظ جایگاه قوامی اموال در زندگی فردی و اجتماعی انسان. در این راستا، امام صادق(ع) می‌فرماید: «إن من بقاء المسلمین و بقاء الإسلام، أن تصیر الاموال عند من يعرف فیها الحق و یصنع فیها المعروف و إن من فناء الإسلام و المسلمین، أن تصیر الاموال فی أیدی من لا يعرف فیها الحق و لا یصنع فیها المعروف». استفاده عادلانه از اموال^۵ در نقش عوامل تولید^۶ مستلزم شکوفایی آن‌ها در تولید، نمو و زایش، در حداکثر ممکن است و استفاده به‌نحوی که بخشی از استعدادهای تولیدی (تکثر و زایش) اموال متحقق نشود، استفاده‌ای ناعادلانه خواهد بود. با این تفسیر، اجرای عدالت اقتصادی تخصیصی، مترادف است با اعطای حقوق اموال. این بدان معناست که در استفاده از اموال، باید دقت شود که اولاً نقش قوامی اموال برای فرد و جامعه حفظ شود و ثانیاً امکان حداکثرسازی بازدهی تولیدی اموال -به‌عنوان عوامل و منابع تولید- رعایت شود.

۲-۲-۴. شاخص‌های عدالت اقتصادی در نظام اقتصاد اسلامی

پس از بیان مقدمات ذکرشده، در نظریه مختار شاخص‌های عدالت اقتصادی در نظام اقتصاد اسلامی به این صورت بیان می‌شود:

عدالت اقتصادی به معنی ایجاد امکان برخوردی یکسان برای همه و رفع موانع برای همه می‌باشد، به نحوی که همه افراد برخورداری یکسانی از کالاها و مواهب اولیه داشته باشند.

در شرایطی که مالکیت‌ها عمومی و همگانی باشد، یعنی مالک فرد خاصی نباشد، در آن صورت معیار عدالت، حق برخورداری برابر است. «در مواردی که مالکیت‌ها خصوصی باشد، معیار عدالت شایستگی است که ارزش افزوده حقیقی تعیین‌کننده آن است. پاداش و پرداختی هر عامل تولیدی بر اساس میزان آورده هر عامل تعیین می‌شود».

«استفاده بهینه از اموال و منابع عمومی و دولتی (عدم اضرار): در مالکیت‌های دولتی، قانون برای واگذاری‌ها باید قوام اقتصادی جامعه را در نظر گیرد و به اصل کارایی فنی و عدم اسراف توجه داشته باشد و استعدادهای و اموال در موضع قوام خود قرار گیرند. نباید نسبت به این مسائل سلیقه‌ای عمل نمود، از منابع باید حداکثر استفاده بشود، برای یک تولید خاص حداقل منابع را باید استفاده کنیم، یعنی از این منابعی که ما استفاده کرده‌ایم، بیشترین تولید را داشته باشیم».

در بازار و در کل اقتصاد معیار کارایی تخصیصی و توازن درآمدها مطرح است. به این معنا که کالای تولیدشده از منابع یا عوامل مفروض رضایت عمومی مردم جامعه را به دنبال داشته باشد. در یک جامعه اسلامی رضایتمندی در کل اقتصاد بر اساس تأمین مصالح امت اسلامی و ازدیاد توان و نیروی مسلمانان (و اعدوا لهم ما استطعتم من قوه) و افزایش رضایت حقیقی در جامعه به دست می‌آید. رضایت حقیقی یک امر واقعی و تکوینی است. لذا نباید نهادهای اقتصادی ما منجر به اختلاف طبقاتی شدید شود به نحوی که قوام جامعه را خدشه‌دار کند (عیوضلو، ۱۳۸۶).

۳-۲. کارایی

کارایی یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی عملکرد بهینه واحدهای اقتصادی است. هرچند تعاریف متعددی از کارایی ارائه می‌شود؛ اما وجه اشتراک آن‌ها این است که بنگاهی کاراست که از ترکیب داده‌های معین بیشترین ستانده را به دست آورد. مفهوم کارایی در یک سیستم اقتصادی، به وضعیت رفاهی حاصل از این سیستم اقتصادی اشاره دارد به نحوی که تخصیص منابع در فرآیندهای تولید و مصرف در این سیستم اقتصادی به گونه‌ایست که نمی‌توان هیچ‌نوع تخصیص مجددی از منابع را یافت به

نحوی که وضعیت رفاهی حداقل یک نفر بهبود یابد، بدون اینکه وضعیت رفاهی فردی در سیستم اقتصادی بدتر شود. این مفهوم کارایی در نظریه اقتصاد رفاه به وضعیت بهینه پارتو موسوم است.

۲-۳-۱. سطوح کارایی

مفهوم کارایی عموماً در سه سطح مختلف، خرد، سطح صنعت یا سازمان و سطح کلان به کار برده می‌شود.

۲-۳-۲. کارایی خصوصی و اجتماعی:

از دیدگاهی دیگر می‌توان کارایی بنگاه را به کارایی داخلی (کارایی خصوصی) و کارایی خارجی (کارایی اجتماعی) تفکیک نمود. کارایی داخلی به بهینه بودن اقدامات بنگاه مربوط می‌شود. بدین معنی که بنگاه در شرایط موجود چگونه عمل کرده است؟ کارایی خارجی به بهینه بودن اثرات فعالیت‌های بنگاه در اقتصاد مربوط می‌شود. به عبارت دیگر منافع خصوصی در کارایی داخلی و منافع اجتماعی در کارایی خارجی مدنظر قرار می‌گیرد. اینکه چگونه می‌توان کارایی خصوصی را در راستای کارایی اجتماعی قرار داد، یکی از موضوعات اساسی اقتصاد است (امیری و صفری، ۹۹).

۲-۳-۳. رویکردها و فن‌های سنجش کارایی برای بنگاه‌های اقتصادی

برای سنجش کارایی معمولاً دو دسته رویکرد مورد استفاده قرار می‌گیرد: رویکرد تحلیل نسبت^۵ و رویکردهای مرزی^۶؛ تحلیل نسبت برای سنجش کارایی از نسبت یک متغیر خروجی به یک متغیر ورودی استفاده می‌کند، مثلاً از نسبت کل وام‌ها به کل دارایی‌ها جهت سنجش کارایی بهره می‌گیرد. این روش اگرچه ساده می‌باشد اما برای مواقعی که بنگاه‌ها فقط یک ورودی و یک خروجی دارند کاربرد دارد و در مواقعی که چندین ورودی و خروجی وجود داشته باشد به‌سختی قابل استفاده می‌باشد. از این جهت، رویکردهای مرزی نسبت به تحلیل نسبت دارای برتری می‌باشند و تنوع ورودی‌ها و خروجی‌ها را در محاسبات لحاظ می‌کنند. روش‌های مرزی قادر به تعیین کارایی نسبی واحدهای تصمیم‌گیرنده^۷ (مثل بانک‌ها در نظام مالی یا شعب یک شرکت مالی) هستند (اوزکان-گونای و تکتاس، ۲۰۰۶، ۴۲۱).^۸

با توجه به نقش بانک توسعه صادرات در کل اقتصاد و این مسئله که این بانک هدف کسب سود را پی نمی‌گیرد لذا باید کارایی اجتماعی و تأثیر این بانک در کل اقتصاد را مدنظر قرار داد و این روش‌ها نمی‌تواند راهنمای مناسبی برای سنجش کارایی بانک توسعه صادرات ایران باشد. کارایی باید متناسب با رشد و پیشرفت کل اقتصاد باشد و نقش بانک را در آزادسازی ظرفیت‌های اقتصادی و ایجاد قوام در کل اقتصاد در جهت هدف صادرات دنبال نماید؛ لذا باید در چارچوب نظریه اقتصاد اسلامی، شاخص‌های کارایی را که یکی از ارکان عدالت اقتصادی است کشف نمود.

۳. شاخص‌های عدالت و کارایی در بانک توسعه صادرات (استان اصفهان)

بحث ما در موضوع عدالت و کارایی در کل اقتصاد مطرح شد. واضح است که برای تحقق عدالت در کل جامعه هر بخش اقتصاد باید وظیفه خودش را انجام دهد و این نقش‌ها و وظیفه‌ها در هماهنگی کامل با سایر اجزاست، هرچند عملکردی متفاوت دارند و این خاصیت یک سیستم و نظام است که هویت هر جزء در ارتباط با سایر اجزاء شناخته می‌شود و عملکرد هر کدام از دیگری متفاوت است. لذا در یک اقتصاد که قانون، بازار، بنگاه‌ها، دولت، تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان و... در آن نقش ایفاء می‌کنند، همگی باید در راستای تحقق عدالت معرفی شده گام بردارند و وظیفه محول شده در این راه را به انجام رسانند و این نقش برای هر جزء منفک از دیگری و در ارتباط با دیگری خواهد بود.

بانک توسعه صادرات ایران نیز هدف کلان خود را توسعه صادرات غیرنفتی قرار داده است و نقش و محور اساسی در ایجاد قوام اقتصادی به عهده دارد؛ موضوع اصلی تحقیق نیز بانک توسعه صادرات، و ارزیابی این نهاد در جهت عدالت و کارایی در اقتصاد می‌باشد، با توجه به دامنه گسترده بحث و محدودیت‌هایی که برای آن وجود دارد بر اساس شاخص‌هایی که در ادامه برای اندازه‌گیری نام می‌بریم، اندازه‌گیری این مقادیر را در استان اصفهان انجام داده و با شناخت نقاط قوت و ضعف در این تحقیق راهی برای تحقق پاسخ تحقیق در کل مجموعه بانک توسعه صادرات ایران و نهادهای صادراتی دیگر خواهیم یافت.

استان اصفهان بر اساس گزارش روابط عمومی گمرک جمهوری اسلامی ایران رتبه چهارم صادرات را دارا می‌باشد و قبل از آن استان بوشهر، تهران و خوزستان قرار دارد. این آمار نقش و اهمیت صادرات غیرنفتی استان را گوشزد می‌کند و از این جهت مناسب است که به رفتار صادراتی این استان و عملکرد بانک توسعه صادرات ایران در این استان توجه نماییم.

۳-۱. شاخص عدالت و کارایی با توجه به عدالت و کارایی و مخاطب قرار دادن اموال و افراد (مزیت‌های صادراتی استان اصفهان)

یکی از شاخص‌هایی که با توجه به مبانی پیش‌گفته در مورد عدالت باید مورد توجه قرار گیرد و حمایت‌های بانک توسعه صادرات بر اساس آن باشد توجه به مزیت‌های صادراتی استان است که با رعایت آن، حق مال و حقوق بایسته آن رعایت می‌گردد؛ انتظار می‌رود که با شناسایی مزیت‌ها و قابلیت‌های استان، تسهیلات بانک نیز بر اساس آن باشد و این مزیت‌ها را مورد نظر قرار دهد.

شناسایی این مزیت‌ها در واقع به منظور شناسایی پتانسیل‌ها و قابلیت‌های استان اصفهان در جهت اعطای حقوق اموال مورد بررسی قرار گرفته است؛ واضح است که مشتریان بانک توسعه صادرات و آن‌ها که از حمایت‌های صادراتی این بانک استفاده می‌کنند صادرکنندگان و فعالان بازار هستند که تجربه و شناخت بازار برای آن‌ها صورت گرفته است و تجارب کافی در این زمینه را برای این شناخت کسب نموده‌اند، لذا با سؤال از مشتریان بانک به عنوان فعالان صادراتی و روش تحقیق معادلات ساختاری که در ادامه به توضیح آن می‌پردازیم به شناسایی اولویت‌های صادراتی استان پی بردیم.

۳-۱-۱. معادلات ساختاری: روش شناسایی شاخص اول

برای بررسی روابط علی بین متغیرها به صورت منسجم کوشش‌های زیادی در دهه‌های اخیر صورت گرفته است. مدل‌سازی معادلات ساختاری، رویکرد آماری جامعی برای آزمون فرضیه‌هایی درباره روابط بین متغیرهای مشاهده شده^۹ و متغیرهای مکنون^{۱۰} است. این رویکرد از یک سری مراحل پشت سرهمی تشکیل شده است و اساس نرم‌افزارهای

Lisrel و EQS بر اساس همین مراحل مدل‌سازی معادلات ساختاریافته است؛ و ما در تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار لیزرل و spss استفاده نموده‌ایم. یکی از قوی‌ترین و مناسب‌ترین روش‌های تجزیه و تحلیل در تحقیقات علوم رفتاری و اجتماعی، تجزیه و تحلیل چندمتغیره است زیرا این‌گونه موضوعات چندمتغیره بوده و نمی‌توان آن‌ها را با شیوه دومتغیری (که هر بار یک متغیر مستقل با یک متغیر وابسته در نظر گرفته می‌شود) حل نمود (دانایی‌فرد، الوانی و آذر؛ ۱۳۸۱). فرآیند تجزیه و تحلیل ساختارهای معادلات ساختاری شامل یکسری مراحل است که به‌طور متوالی از این مراحل پیروی می‌شود. این مراحل عبارت‌اند از: بیان مدل؛ تخمین مدل؛ اصلاح مدل؛ آزمون فرضیه؛ تفسیر مدل و ابلاغ یا نوشتن گزارش تحقیقاتی.

۳-۱-۱-۱. مدل مفهومی

در این مدل، به‌طور کلی مزیت صادراتی استان اصفهان تابعی از چهار عامل، در بخش صنعت و معدن، کشاورزی، شیمیایی و پتروشیمی و خدمات است که در شکل زیر این مدل را ملاحظه می‌فرمایید. پرسش‌نامه به‌صورت تماس تلفنی با مشتریان بانک توسعه صادرات اصفهان و برخی دیگر از صادرکنندگان فعال استان پاسخ داده شد و از آن‌ها خواسته شد تا نمره ۱ تا ۵ به قابلیت، پتانسیل و مزیت صادراتی استان در بخش‌های ذکر شده بدهند که با ارزیابی پرسشنامه و تحلیل داده‌ها در نرم‌افزار spss و lisrel نتایج تحقیق حاصل گردید:

۳-۱-۱-۲. پایایی پرسش‌نامه

پایایی یا قابلیت اعتماد ابزار سنجش به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فنی ابزار سنجش، با این امر سروکار دارد که ابزار اندازه‌گیری در شرایط یکسان تا چه اندازه نتایج یکسانی به دست می‌دهد. به‌بیان‌دیگر ضریب قابلیت آن است که تا چه اندازه ابزار سنجش و ویژگی‌های باثبات آزمودنی و یا ویژگی‌های متغیر و موقتی آن را می‌سنجد. ضریب پایایی در دامنه‌ای از صفر (عدم پایایی) تا ۱ (پایایی کامل) تعریف می‌شود.

روش‌هایی مختلفی برای محاسبه ضریب پایایی مورد استفاده قرار می‌گیرد، که از آن جمله می‌توان به آلفای کرونباخ، روش تنصیف (دو نیمه کردن) و روش بازآزمایی اشاره نمود (سرمد و همکاران، ۱۳۸۵)

در این تحقیق از روش آلفای کرونباخ برای ارزیابی پایایی ابزار سنجش استفاده شده است. رابطه زیر مبین ضریب آلفای کرونباخ است:

$$R = \frac{J}{J-1} \left(1 - \frac{\sum S_j^2}{S^2} \right)$$

J: تعداد زیرمجموعه سؤال‌های پرسش‌نامه

S_j^2 : واریانس زیرمجموعه J ام

S^2 : واریانس کل آزمون

در این پژوهش به منظور اندازه‌گیری پایایی از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است که خروجی نرم‌افزار مقدار آلفای کرونباخ را ۰/۸۸۱ نشان داده است. از آنجاکه هرچه مقدار این شاخص به سمت ۱ میل می‌کند نشان‌دهنده پایایی بیشتر پرسش‌نامه می‌باشد، آلفای محاسبه‌شده در این پژوهش سطح مطلوبی از پایایی را بیان می‌کند.

جدول شماره ۱. ضریب پایایی

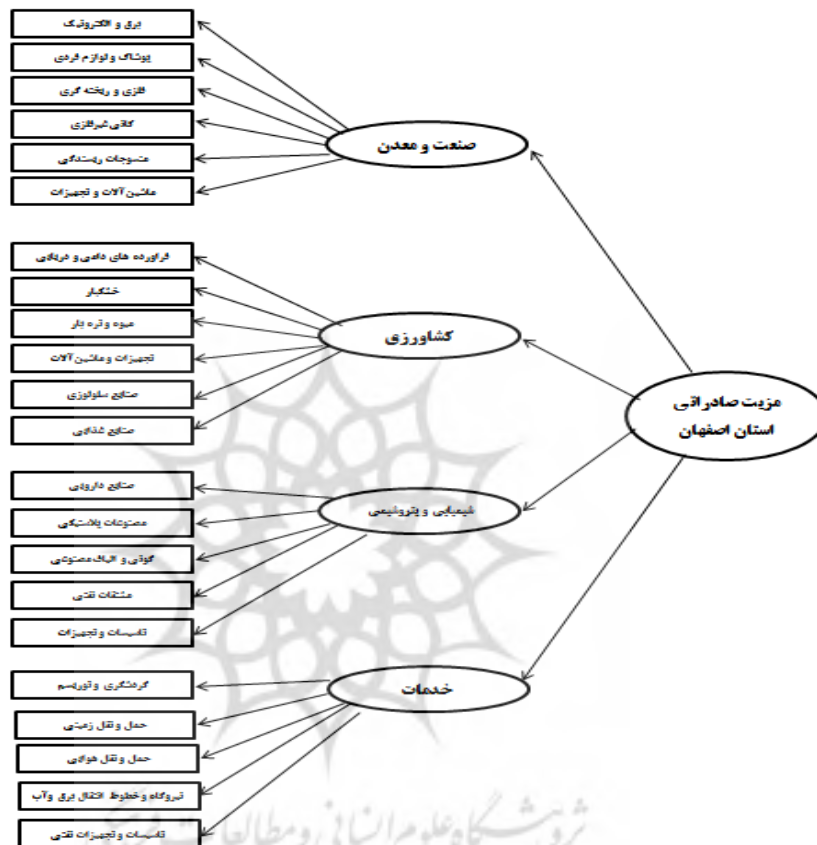
Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.881	26

۳-۱-۲. تجزیه و تحلیل داده‌ها

ابتدا مدل مفهومی مرتبط با اندازه‌گیری مزیت‌های صادراتی که با استفاده از مرور ادبیات موضوع و مصاحبه با خبرگان و متخصصان این حوزه استخراج شده است، ارائه می‌گردد. این مدل مشخص می‌کند که هرکدام از بخش‌های اقتصاد چه تأثیری بر شکوفایی ظرفیت‌های صادراتی استان برجای خواهد گذاشت. طبق نمودار مزیت‌های صادراتی چهار عامل صنعت و معدن، کشاورزی، شیمیایی و پتروشیمی، و خدمات

شناسایی شد که هرکدام از این عوامل وابسته به متغیرها و شاخص‌های دیگری هستند که در نمودار زیر ارائه شده است:

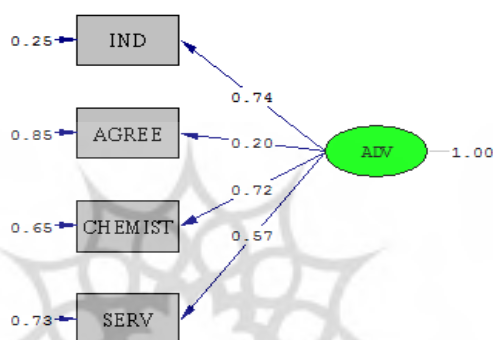
شکل شماره ۱: مدل مفهومی پژوهش

جدول شماره ۲. علامت اختصاری

علامت اختصاری	شاخص مزیتی	عامل مزیتی
X ₁ X ₂ X ₃ X ₄ X ₅ X ₆	برق و الکترونیک	صنعت و معدن
	پوشاک و لوازم فردی	
	فلزی و ریخته‌گری	
	کانی غیرفلزی	
	منسوجات ریسندگی	
	ماشین‌آلات و تجهیزات	
X ₇ X ₈ X ₉ X ₁₀ X ₁₁ X ₁₂	فراورده‌های دامی و دریایی	کشاورزی
	خشکبار	
	میوه و تره‌بار	
	تجهیزات و ماشین‌آلات	
	صنایع سلولوزی	
	صنایع غذایی	
X ₁₃ X ₁₄ X ₁₅ X ₁₆ X ₁₇	صنایع دارویی	شیمیایی و پتروشیمی
	مصنوعات پلاستیکی	
	گونی و الیاف مصنوعی	
	مشتقات نفتی	
	تأسیسات و تجهیزات	
X ₁₈ X ₁₉ X ₂₀ X ₂₁ X ₂₂	گردشگری (توریسم)	خدمات
	حمل و نقل زمینی	
	حمل و نقل هوایی	
	نیروگاه و خطوط انتقال برق و آب	
	تأسیسات و تجهیزات نفتی	

به منظور شناسایی متغیرهای مختلف در نرم افزار لیزرل علامات اختصاری استفاده شد. علائم اختصاری مورداستفاده در جدول زیر مشخص شده است:

در این قسمت مدل اصلی مورد آزمون و بررسی قرار می گیرد بنابراین تأیید عاملی تأییدی از نرم افزار LISREL 8.80 صورت می گیرد. در نهایت مدل اندازه گیری مرتبط به مزیت های صادراتی، که تابعی از چهار عاملی اصلی است، مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

شکل شماره ۲: ضرایب هر یک از عوامل اصلی تأثیرگذار بر مزیت صادراتی

شکل فوق میزان ضرایب هر کدام از متغیرهای اصلی مؤثر بر مزیت صادراتی را نشان می دهد. با توجه به این شکل برای محاسبه مزیت صادراتی می توان از یک معادله چهار متغیره به صورت زیر استفاده نمود:

$$0/74 \text{ (صنعت و معدن)} + 0/2 \text{ (کشاورزی)} + 0/72 \text{ (شیمیایی و پتروشیمی)} + 0/57 \text{ (خدمات)} = \text{مزیت صادراتی}$$

$$Y = 0.74 \text{ IND} + 0.2 \text{ AGRI} + 0.72 \text{ CHEMIST} + 0.57 \text{ SERV}$$

بنابراین، سؤال اصلی این قسمت از تحقیق که در پی یافتن مقادیر تأثیرگذاری هر یک از این چهار بخش بر مزیت صادراتی بود، پاسخ داده شد. همان گونه که مشخص است، بیشترین تأثیر در مزیت صادراتی مربوط به صنعت و معدن است که خبرگان صادراتی تأثیر آن را بیشتر دانسته اند. پس از بخش صنعت و

معدن، بخش شیمیایی و پتروشیمی، بعد از آن بخش خدمات و پس از آن بخش کشاورزی بیشترین تأثیر را بر مزیت صادراتی دارند.

به منظور بررسی تأثیر هر کدام از این متغیرها باید رابطه بین این متغیرها و مزیت صادراتی نیز بررسی شود و از طرف دیگر باید مشخص شود که این رابطه معنی‌دار است یا خیر. در مدل‌یابی معادلات ساختاری از آزمون t برای این ارزیابی استفاده می‌شود. چنانچه مقدار به دست آمده بالاتر از $1/96 \pm$ به دست آید رابطه‌ها و تأثیرات معنادار خواهد بود. در نمودار زیر معنادار بودن رابطه‌ها و همچنین میزان تأثیر هر یک از زیر بخش‌های اقتصادی بررسی شده که مقادیر استخراجی t مشخص شده است:

جدول شماره ۳: خلاصه محاسبات مربوط به مدل ساختاری مزیت‌های صادراتی استان اصفهان

مقدار t	ضریب مسیر	ضریب تعیین R^2	علامت اختصاری در نرم‌افزار	نام متغیر
۴/۲۸	2.66	۰/۰۸۲	X_1	برق و الکترونیک
۴/۰۹	0.5	۰/۲۳۹	X_2	پوشاک و لوازم فردی
۴/۳۴	0.1	۰/۰۱۷	X_3	فلزی و ریخته‌گری
۴/۳	0.24	۰/۰۶۶	X_4	کانی و غیرفلزی
۳	0.8	۰/۶	X_5	منسوجات ریسندگی
۳/۲۴	0.84	۰/۵۵۶	X_6	ماشین‌آلات و تجهیزات
۳/۵۸	0.7	۰/۵۲۸	X_7	فراورده‌های دامی و دریایی
۳/۴۴	0.73	۰/۵۶۷	X_8	خشکیار
۴/۰۶	0.56	۰/۳۰۱	X_9	میوه و تره‌بار
۴/۱۵	0.44	۰/۲۳۷	X_{10}	تجهیزات و ماشین‌آلات
۳/۷۵	0.61	۰/۴۶۹	X_{11}	صنایع سلولوزی
۴/۰۹	0.44	۰/۲۸	X_{12}	صنایع غذایی
۴/۳۳	0.25	۰/۰۵۲	X_{13}	صنایع دارویی
۴/۲	0.46	۰/۲۱۷	X_{14}	مصنوعات پلاستیکی
۱/۹	0.81	۰/۷۳۶	X_{15}	گونی و الیاف مصنوعی
۴/۳۱	0.23	۰/۰۷۷	X_{16}	مشتقات نفتی
۴/۲۶	0.31	۰/۱۴۲	X_{17}	تأسیسات و تجهیزات
۴/۳۳	0.19	۰/۰۳۰	X_{18}	گردشگری (توریسم)
۳/۷۳	0.65	۰/۴۲۳	X_{19}	حمل و نقل زمینی
۳/۲۸	0.72	۰/۵۵۱	X_{20}	حمل و نقل هوایی
۲/۸۳	0.7	۰/۶۳۵	X_{21}	نیروگاه و خطوط انتقال برق و آب
۳/۹۱	0.57	۰/۳۴۲	X_{22}	تأسیسات و تجهیزات نفتی

همان‌طور که در جدول بالا مشاهده می‌نمایید، به‌جز بخش گونی و الیاف مصنوعی که معنادار نیست و مقدار t در آن کمتر از $1/96 \pm$ است، بقیه موارد معنادار بوده و امکان ارجاع‌دهی به آن‌ها وجود دارد. لذا در ادامه هر یک از بخش‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد:

صنعت و معدن:

صنعت و معدن = (برق و الکترونیک) $0/33$ + (پوشاک و لوازم فردی) $0/5$ + (فلزی و ریخته‌گری) $0/1$ + (کانی و غیرفلزی) $0/24$ + (منسوجات ریسندگی) $0/8$ + (ماشین‌آلات و تجهیزات) $0/84$

$$IND = 0.33 X_1 + 0.5 X_2 + 0.1 X_3 + 0.24 X_4 + 0.8 X_5 + 0.84 X_6$$

کشاورزی:

کشاورزی = (فراورده‌های دامی و دریایی) $0/7$ (خشکبار) $0/73$ + (میوه و تره‌بار) $0/56$ + (تجهیزات و ماشین‌آلات) $0/44$ + (صنایع سلولوزی) $0/61$ + (صنایع غذایی) $0/44$

$$AGR = 0.7 X_7 + 0.73 X_8 + 0.56 X_9 + 0.44 X_{10} + 0.61 X_{11} + 0.44 X_{12}$$

شیمیایی و پتروشیمی:

شیمیایی و پتروشیمی = (صنایع دارویی) $0/25$ + (مصنوعات پلاستیکی) $0/46$ + (مشتقات نفتی) $0/23$ + (تأسیسات و تجهیزات) $0/31$

$$AGR = 0.25 X_{13} + 0.46 X_{14} + 0.23 X_{16} + 0.31 X_{17}$$

خدمات:

خدمات = (گردشگری و توریسم) $+ 0.19$ + (حمل و نقل زمینی) $+ 0.65$ + (حمل و نقل هوایی) $+ 0.72$ + (نیروگاه و خطوط انتقال برق و آب) $+ 0.7$ + (تأسیسات و تجهیزات نفتی) $+ 0.57$

$$AGR = 0.19 X_{18} + 0.65 X_{19} + 0.72 X_{20} + 0.7 X_{21} + 0.57 X_{22}$$

این ضرایب میزان تأثیر هر کدام از بخش‌ها و زیر بخش‌های اقتصادی را با توجه به پتانسیل‌ها و قابلیت‌های استان را نشان می‌دهد.

جمع‌بندی

بانکداری بدون ربا گام نخست بانکداری اسلامی است و برای تحقق کامل نظام بانکی اسلامی باید به مؤلفه‌هایی همچون عدالت نیز توجه گردد. با توجه به تحقیق و مطالعات انجام‌شده به این نتیجه رسیدیم که یکی از مؤلفه‌های عدالت اقتصادی مورد قبول اسلام، قوام است که در ادبیات اقتصادی تحت عنوان کارایی از آن نام برده می‌شود. برای مشخص کردن شاخص‌های عدالت برای هر نهاد اقتصادی مشخص کردن نقش، کارکرد و وظیفه آن نهاد در کل نظام اقتصادی ضروری است؛ پس از مشخص شدن این موارد و شاخص‌های احصاء شده برای عدالت در کل اقتصاد به معرفی شاخص‌های عدالت برای آن نهاد می‌پردازیم. لازم است توجه داشته باشیم که اقتصاد یک نظام است و در نظام هر نهاد کارکرد ویژه خود را دارد که اگرچه باید در تعامل و یکپارچگی با کل سیستم باشد اما کارکردی متفاوت از سایر نهادها نیز دارد، لذا نمی‌توانیم و نباید انتظار داشته باشیم که همه آنچه برای کل نظام و نهادهای دیگر برمی‌شماریم برای نهاد هدف نیز واحد باشد بانک توسعه صادرات نهادی است که هدف کلان آن توسعه صادرات غیرنفتی است و با توجه به اهمیتی که این هدف در کل اقتصاد دارد بر آن شدیم تا ارزیابی خود از شاخص‌های عدالت اقتصادی برای این نهاد را داشته باشیم. یکی از شاخص‌های عدالت اقتصادی بر مبنای توجه به حق مال و حق

بایسته آن در مبانی عدالت اقتصادی مدنظر اسلام توجه به قابلیت و پتانسیل هر منطقه است که این حق باید ایفا گردد. لذا شناسایی مزیت‌های صادراتی مناطق و سیاست‌گذاری بانک برای حمایت از آن یکی از مواردی است که باید مورد توجه بانک توسعه صادرات قرار گیرد و قوام مناطق را حفظ کند و آن را شکوفا کند. با توجه به گسترده بودن مناطق کشور، به‌عنوان یک نمونه استان اصفهان را مورد بررسی قرار دادیم و با ارتباطات تلفنی و تهیه پرسشنامه از فعالان صادراتی استان و مشتریان بانک توسعه صادرات ارزیابی خود از این شاخص و شاخص‌های دیگر را انجام دادیم. در قسمت بعد به روش‌های شناسایی مزیت‌های صادراتی استان اشاره کردیم. در نهایت به این نتیجه رسیدیم که با توجه به معیار معرفی شده در تحقیق شایسته است تا بانک توسعه صادرات به ترتیب به بخش صنعت و معدن، شیمیایی و پتروشیمی، خدمات و سپس کشاورزی تسهیلات خود را اختصاص دهد و بر این مبنا میزان توجه خود به توسعه صادرات استان اصفهان را مدنظر قرار دهد، همچنین در هر یک از بخش‌ها نیز زیربخش‌ها از اولویت و تأثیرگذاری در توسعه صادرات مؤثر هستند که ضرایب موجود نشان‌دهنده میزان اهمیت هر کدام از این زیر بخش‌ها بر اساس معیار معرفی شده است.

پیشنهادها

- از نقاط قوت این تحقیق معرفی روش تحقیقی برای کمی کردن شاخص‌های عدالت است. لذا استفاده از این روش برای شاخص‌سازی عدالت در تحقیقات بعد توصیه می‌شود.
- شاخص معرفی شده بر اساس مبانی است و کاملاً جنبه کاربردی دارد. تلاش در جهت تکمیل آن برای بانک توسعه صادرات و نهادهای اقتصادی دیگر می‌تواند موضوع تحقیقات آتی باشد.
- طراحی مدل تعامل نهادهای صادراتی، نهادهای بانکی، شفافیت بانکی در بانکداری اسلامی از جمله موضوعات قابل بررسی در تحقیقات آتی است.
- ارزیابی این شاخص‌ها برای شعب استان‌های دیگر، ارزیابی خوبی از بانک توسعه صادرات فراهم می‌آورد.

یادداشت‌ها

1. Fadzlan Sufian, "The Efficiency of the Islamic Banking Industry in Malaysia".
2. DEA
3. Zubair Hasan, "Measuring the Efficiency of the Islamic Banks: Criteria, Methods and Social Priorities".

۴. حسین عیوضلو

5. Ratio Analysis
6. frontier approaches
7. Decision-making unit
8. Ozkan-Gunay & Arzu Tektas, 2006, p.421.
9. Observe Variables
10. Latent Variables

کتابنامه

قرآن کریم.

- احمدی علی محمد و صفرزاده، اسماعیل (۱۳۸۸)، پول، ارز و بانکداری، همدان: انتشارات نور علم.
- امیری، هادی، رئیس صفری، مجتبی، (۱۳۸۴)، «بررسی کارایی بانک‌های تجاری در ایران و عوامل نهادی مؤثر بر آن»، *جستارهای اقتصادی*، شماره ۳، ۹۷-۱۴۲.
- بهرامی، مهناز (۱۳۸۰)، «بانکداری اسلامی در انطباق با شرایط همگرایی جهانی»، تهران: دوازدهمین همایش بانکداری اسلامی، ۲۷۳.
- دانایی فرد، حسن؛ الوانی مهدی و آذر، عادل (۱۳۸۳)، *روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع*، تهران: اشراقی، چاپ اول.
- عبدالملکی، حجت‌الله و داوری، مرضیه (۱۳۸۸)، «مطالعه تطبیقی نظام عادلانه اقتصادی در ساختار حقوقی جمهوری اسلامی ایران»، *مجله برداشت دوم*، مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، سال ششم، شماره ۱۰، صص ۱۰۷-۱۳۴.
- عبدی ساوجیان، بیژن (۱۳۶۹)، «بررسی سیستم بانکداری اسلامی و نقش پول در آن با توجه به ماهیت پول»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق (ع).
- عیاشی، محمد بن مسعود (۱۳۸۰)، *تفسیر العیاشی*، تهران: مکتبه علمیه، اولی.
- عیوضلو، حسین (۱۳۸۴)، *عدالت و کارایی در تطبیق با نظام اقتصادی در اسلام*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، اول.
- عیوضلو، حسین (۱۳۸۶)، *شاخص‌های عدالت اقتصادی*، مجمع تشخیص مصلحت نظام.

مجتهد، احمد و حسن زاده، علی (۱۳۸۴)، پول و بانکداری و نهادهای مالی، تهران، پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی.

مطهری، مرتضی (۱۳۵۲)، *عدل الهی*، تهران، انتشارات صدرا.

موسویان، سید عباس (۱۳۸۰)، *بانکداری اسلامی*، تهران، پژوهشکده پولی و بانکی.

نبی منوچهر، وفایی سارا، افتخاری شاهی جابر (۱۳۸۸)، «مطالعه تطبیقی بانکداری اسلامی و متعارف در ایران و مالزی (با رویکرد سودآوری)»، تهران: دومین کنفرانس بین‌المللی توسعه نظام تأمین مالی در ایران.

هاشمی، سید محمود (۱۳۷۶)، «بانکداری اسلامی»، *مجله تحقیقات اسلامی*، سال دوازدهم، بهار و تابستان ۱۳۷۶، ش ۱-۲، صص ۱۱۷-۱۲۲.

Dias, R. W. M. (1982), *Jurisprudense*, 5th ed, UK, Butterworth & co, Publishers, Ltd.

Rawls, John (1964), *Justise as Fairness*, The Philosophical Review.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی